

Katančićev leksikografski rad

Grozdanović, Antonija

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:827252>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Antonija Grozdanović

Katančićev leksikografski rad

Završni rad

Mentorica: prof.dr.sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, 2016.

0. Sadržaj

0.1.	Sažetak.....	3
1.	Uvod.....	4
2.	O leksikografiji Matije Petra Katančića.....	5
	2.1. Životopis Matije Petra Katančića.....	5
	2.2. <i>Etymologicon Illyricum</i> i <i>Pravoslovník</i>	5
	2.3. Primjeri iz <i>Pravoslovníka</i>	8
	2.4. <i>Index-Latino-Illyricus</i>	10
	2.5. Poglavlja u rječniku <i>Index-Latino-Illyricus</i>	11
	2.6. Katančićevi uzori pri pisanju rječnika.....	12
	2.7. Proučavatelji Katančićeva rada.....	13
	2.8. Katančićeva grafijska rješenja.....	15
3.	Zaključak.....	19
4.	Summary.....	20
5.	Literatura.....	21
6.	Izvori.....	22

0.1 Sažetak

Radovi Matije Petra Katančića jedni su od temelja na kojima se gradio hrvatski jezik u počecima standardizacije, odnosno u vrijeme ilirizma. Katančić je iza sebe ostavio veliki opus pjesničkih djela, preveo je Sveto pismo na hrvatski jezik, ali nam je značajan i kao leksikograf. Pišući prijevod Svetoga pisma, Katančić se oslanjao na stare hrvatske lekcionare poput Lanosovića i Bandulavića koji su pisali na bosanskome jeziku i ikavici kojom su se tada služili franjevci čijem je redu i sam Katančić pripadao. Oslanjajući se na njihove rječnike i radove, naišao je na, kako ih on naziva, praznine te ih je želio popuniti pa je tako i nastao *Pravoslovník*. Iako su i dalje u rukopisu, *Etymologicon Illyricum* i *Pravoslovník* rječnici su koji imaju značaja za hrvatski jezik te ih se dugo izjednačavalo jer je Katančić pisao o jednom, a mislio na drugi. Tomu je tako jer je stao kod slova *P* u *Etymologiconu Illyricum* i kod slova *S* (*Sh*) u *Pravoslovníku* pa broj stranica i svezaka nije točan. Naime, *Etymologicon Illyricum* tako je latinsko-hrvatski rječnik, dok je *Pravoslovník* hrvatsko-latinski rječnik, *Etymologicon Illyricum* prvi je rječnik u kojemu se uz riječ, donosi i njezino objašnjenje. U rječnicima se nalaze i brojni primjeri iz naroda koje je Katančić zapisao u svome rodnome kraju Valpovu kao što su zagonetke, pitalice, a ponekad je zapisivao i čitave pjesme iz naroda. Zato su ovi rječnici dobar primjer strancima koji žele naučiti hrvatski jezik jer pružaju obilnu građu o etimologiji riječi, narodnim običajima i zakonitostima jezika.

Ključne riječi: Matija Petar Katančić, *Pravoslovník*, *Etymologicon Illyricum*, franjevci, etimologija

1. Uvod

Ovaj će se rad baviti Katančićevom leksikografijom. Naime, Katančić nam je u rukopisu ostavio dva rječnika koja su značajna za razvoj hrvatskoga jezika. Prvo će se reći nešto o samome životu Matije Petra Katančića, zatim će se prijeći na rječnike *Etymologicon Illyricum* i *Pravoslavnik* te kao prvo razjasniti razlike među ovim dvama rječnicima koje se godinama izjednačavalo. Zatim će se dati neki primjeri iz *Pravoslovnika* u kojima se kroz narodne igre, pjesme jasno oslikavaju narodni običaji Katančićeva rodnoga kraja, a uz neke riječi donosi se i njihova etimologija što je novina u hrvatskoj leksikografiji. Nadalje slijedi opisivanje te raspored poglavlja u *Index-Latino-Illyricus*, rječniku koji je dodan na posljednjih 676 stranica *Etymologica Illyricum*. Slijede Katančićevi uzori koje je slijedio pri pisanju svojih rječnika, zatim oni koji su proučavali Katančićeve radove. Na samome kraju bit će prikazana tablica o Katančićevim grafijskim rješenjima, a nakon toga slijedi zaključak ovoga rada.

1. O leksikografiji Matije Petra Katančića

1.1. Životopis Matije Petra Katančića

Matija Petar Katančić rodio se u Valpovu gdje je proveo svoje djetinjstvo te je pod vodstvom franjevca Andrije Simića i Ivana Pavlovića započeo školovanje, a nastavio je pohađati gimnaziju u Pečuhu. Primljen je u franjevački red Kapistranske provincije 26. 10. 1772. godine, a zaredio ga je provincijal Ivan Velikanović. Potkraj 1772. g. došao je u Osijek koji je u to vrijeme bio franjevački kulturni centar u Slavoniji te je tamo studirao filozofiju i teologiju. Boravio je i u Zagrebu, zatim je otišao u Peštu te je tamo radio kao sveučilišni profesor na Katedri za starine i numizmatiku. Preveo je Bibliju na hrvatski jezik, a prijevod je objavljen nakon njegove smrti, točnije 1831. g. u Budimu. Franjo I. umirovio je Katančića dekretom proglašivši ga neizlječivim i neuračunljivim čovjekom kako je pisalo na liječničkom uvjerenju. Katančić je umro 23. svibnja 1825. godine, a pokopan je u kripti franjevačkog samostana sv. Stjepana Prvomučenika u Budimu¹.

1.2. *Etymologicon Illyricum* i *Pravoslovník*

Etymologicon Illyricum je Katančićev nedovršeni rječnik koji se nalazi u rukopisu kao i njegov prijevod Biblije na hrvatski jezik. Ovaj se rječnik naziva i *Pravoslovník*, ali ga Grgur Čevapović spominje pod natpisom *Etymologicon Illyricum, ad leges philologiae dialecto Bosnensi exactum, in quo vocabula tam domestica quam peregrina, usu recepta, cum suis etymis adferuntur, illustrium gentis scriptorum testimonio firmata, cum adcurata syllabarum dimensione*². Također se u pregledu hrvatske književnosti navodi da je *Pravoslovník* ilirsko-latinski rječnik koji je kasnije nazvan *Etymologicum illyricum ad leges philologiae dialecto bosnensi exacto*³. Međutim, u Sveučilišnoj knjižnici *Egyetemi könyvtár* i u Franjevačkom samostanu u Budimpešti nalaze se dva posebna Katančićeva rječnika u rukopisu, točnije, u Sveučilišnoj se knjižnici nalazi rukopis hrvatsko-latinskoga rječnika *Pravoslovníka*, a u knjižničnome je katalogu zabilježen pod imenom

¹Ovaj životopis preuzet je iz knjige: Loretana Despot, *Jezik hrvatskog biblijskog prvotiska* (Osijek: Filozofski fakultet, 2006), str. 50, 51, 52

²Tomo Matić, *Život i rad Matije Petra Katančića*, u: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1940), str. 87, 88

³*Povijest hrvatske književnosti, knjiga 3* (Zagreb: Liber mladost, 1974), str. 343

Etymologicon illyricum (sign. H 13, Catal) iako je na prvoj stranici rukopisa naziv *Pravoslavnik*⁴. Grgur Čevapović u završnom dijelu naslova navodi: *ad calcem Index-Latino-illyricus, et quedam grammaticae observationes. Budaë, an. 1815. constanti ac. pertinacistudio elaboratum ad litteram usque S. fini propinquam, pag. 1340. volumina 2*, a ista se bibliografska jedinica ponavlja i u *Recensio* (Budim 1830.) na stranici 318, nakon Katančićeve smrti (Farkaš, 2012: 99-114). Također je Čevapovićev predgovor *Catalogusu* datiran 27. veljače 1823, a cenzorov imprimatur 8. ožujka 1823. godine. i tada Katančić nije dovršio nijedan svoj rječnik, već se nalazi kod slova *P* u *Etymologicon Illyricumu* i na početku slova *S*(kod *Sh*) s *Pravoslavnikom* te iz toga proizlazi činjenica da broj stranica i svezaka nije točan jer je Katančić opisivao *Etymologicon Illyricum*, a navodio sveske, slovo *S Pravoslavnika* te 1340. stranicu do koje je došao tada kada ju je Čevapović zabilježio (Farkaš, 2012: 99-114). Međutim, po ondašnjem rukopisu, Katančić je obradio i natuknice na *Š* (*Sh*) i na *Z* (*Sg*): *šaka, šest, šećer, šetati, ševa, šiba, štiti, zglob, zgaziti* (Marijanović, 2014: 51).

Stanislav Marijanović naslovljuje *Etymologicon* kao *Etimologikon ilirički* jer smatra da je to oblik koji je bliži Katančićevu naslovu, od njega izabranom i proširenom u uputnicama umjesto isto sadržajno odgovarajućim naslovom *Ilirički etimološki leksikon* (ili rječoslovník), a sadržajem on odgovara značenju koje imaju rječnici poput Mikaljinog *Thezaurusa*, Belostenčeva naslovna izabranica *Gazofilacij*, Della Bellinom *Dizionario* koji nadopunjuje *Indeks Latino-Italicus* (Marijanović, 2014: 448). Ipak, daljnja su istraživanja pokazala, a to je nedvojbeno dokazao i Stanislav Marijanović, kako su *Etymologicon Illyricum* i *Pravoslavnik* dva različita rječnika pa je time ispravljena zablude istraživača poput Hamma i Matića koji su *Etymologicon Illyricum* izjednačavali s *Pravoslavnikom*⁵. Dakle, *Etymologicon Illyricum* je latinsko-hrvatski rječnik, a *Pravoslavnik* je hrvatsko-latinski rječnik.

„Previđeno je i to da se Katančić u *De poesine* poziva na svoj *Pravoslavnik*, jer toga na što se poziva u *Pravoslavniku* nema, nego upravo na *Etymologicon* i u njemu na svoje gramatičke opservacije o glasovima i oblicima promjenjivih vrsta riječi, naglasku, dikciji, stilemima i frazemima iliričkog jezika, narječja i dijalekata. A viđeno je i to da se u samom *Pravoslavniku* poziva na neka svoja djela, inače nepoznata: *Literatura Cyrylli, Observationes Grammaticae...* (na tekstove iz *Etymologica*!)“⁶ Da je tomu tako, u prilog nam govori činjenica koja je već

⁴Loretana Farkaš, *Stari slavonski rukopisni rječnici* (Filologija 58, 2012), 99-114

⁵Franjo Tanocki, *Slavonska jezikoslovna baština* (Osijek: Matica hrvatska, 1996), str.87

⁶Stanislav Marijanović, *Matija Petar Katančić, u: Izabrana djela* (Zagreb: Matica hrvatska, 2014), str.48

spomenuta, a radi se o tome da niti jedna od dva njegova rječnika nisu dovršena, nego je stao kod slova *P* u *Etymologiconu* i kod slova *S* (*Sh*) u *Pravoslovniku* te zato broj stranica i svezaka nije točan.

Uz ove nazive, *Pravoslovnik* se određuje i kao teološko djelo, uz već spomenuti prijevod Biblije pa ga tako Josip Majdandžić naziva *prvim hrvatskim rječnikom biblijske teologije*⁷.

Pisan je na cijelom arku bez filigranskih znakova u dva stupca, a veličine je 26x21 cm (Despot, 2005: 53). Rječnik se sastoji od dva dijela, prvi dio obuhvaća slova od *A* do *O* i sadrži 818 stranica, a drugi dio od *P* do *S* i završava sa 1473. stranicom (Despot, 2005: 53). Svaka stranica sadrži prosječno 35-36 objasnidbenih natuknica. Opseg rječnika raste prema kraju te je rječnik također pisan *pro domo*, odnosno s nadnevcima koje je stavljao s bilješkama koje ne pripadaju u rječnik (Despot, 2005: 53).

Pravoslovnik je nastajao između 1815. i 1824. godine, pisan je štokavskom ikavicom, a kako je Katančić bio upoznat s hrvatskim narječjima, dobro je razlikovao kajkavske, istarsko-primorske, čakavske, dubrovačke, bunjevačke i kranjske govore (Despot, 2005: 53, 54). U rječniku nije uzimao sve riječi do kojih je mogao doći, nego samo one za koje je imao nekakav poseban razlog, gdje je mogao što nadopuniti, kod kojih je imao svoja posebna opažanja ili gdje je mogao uspoređivati više riječi⁸. To sve proizlazi iz njegove ideje o sastavljanju vlastitoga rječnika u kojemu će nadopuniti sve ono što je smatrao da nedostaje kada je, služeći se starim rječnicima, prevodio Bibliju na hrvatski jezik. U *Pravoslovniku* se nalazi velik broj turskih, mađarskih, njemačkih, poljskih, talijanskih, francuskih riječi kojima Katančić ne traži korijen ili semantičku jezgru, već je vidi cijelu pred sobom te nastoji utvrditi odakle je izvedena ili posuđena⁹.

Uz riječi, Katančić je davao i etimološke bilješke pa tako Grgur Čevapović ovaj rječnik naziva i ilirskim etimološkim priručnikom, a domaće i strane riječi sa svojim etimološkim tumačenjem potvrđene su i svjedočanstvom drugih odličnih pisaca našega naroda¹⁰.

⁷ Franjo Emanuel Hoško, *Zašto je Matija Petar Katančić preveo Bibliju*, u *ZNANSTVENI SPOMEN SKUP O KATANČIĆU u Budimpešti 30. XI. 1995. godine u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskoga sveučilišta* (Budimpešta, 1996), str. 72

⁸ Stjepan Sršan, *Život i djelo M. P. Katančića*, u: *ZNANSTVENI SPOMEN SKUP O KATANČIĆU u Budimpešti 30. XI. 1995. godine u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskoga sveučilišta* (Budimpešta, 1996), str. 49

⁹ Stanislav Marijanović, *Matija Petar Katančić*, u: *Izabrana djela* (Zagreb: Matica hrvatska, 2014), str. 43

¹⁰ Radoslav Katičić, *Na kroatističkim raskrižjima* (Zagreb, 1999), str. 202

Etymologicon Illyricum zapravo je „etimologikon“ (u izvornom značenju), više nego što je rječoslovník i bliže je Katančićevu pojmu „izaskanja“, „pravoslovnosti“ te „blagoslovnosti“ riječi jer Katančićev leksem „pravoslovník“ zapravo je ono što je pravi *lexicon*, ali i *literatus*, *philologus* i *ljuboslovník* pravi im je sinonim (Marijanović, 2014: 49).

2.3 Primjeri iz Pravoslovnika

U sljedećem će se poglavlju prikazati neki primjeri iz Katančićeva *Pravoslovnika* koje je navela Loretana Despot u svojoj knjizi *Jezik slavonskih franjevaca*. Katančić je rječničku građu skupljao iz više izvora, dobro je poznao pučku frazeologiju, a izraze koje je čuo u narodu kao dječak označava pojmom *vulgo* što izvrsno oslikava jezične odlike njegova kraja, a zapisivao je i dječje pjesme, igre:

elem... Elem, belem brbaticu, doft tebi oroftichu,

fumbul bula udovica, eni, deni, fencxek!¹¹

U ponekim natuknicama, Katančić bilježi na primjer *plefti*: *Cica maca, gdi fi bila? U vodenici, fhto si csinila? Mishe lovila. Petar plete Petru prachu; ne pleti Petre Petru prachu, nego pleti, Petre, Petru plot*. Ovdje se, u ovim kratkim primjerima zagonetki također može vidjeti odraz narodnoga govora i običaja. Uz objašnjenje pojedinih riječi bilježi i cijele zagonetke ili pitalice:

am... Am ti kupim, am ne kupim, am se nemojh ofititi!

berzni... frna, berzna, priskocsila terna..!

lae... Paf lae na vodi, kad laje, kad i ni..!

shilo... shilo bodilo, po gori hodilo

Ni pilo, ni jilo, po dlan potilo!

¹¹Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)* (Osijek: Filozofski fakultet, 2005), str. 54

ġikot... ġikotichi ġiku, vukotichi vuku, sam bacha privratja!

kuf... Odvud guz, odnud guz a u nutri fladak kuf! (Despot, 2005: 54)

Ovi primjeri dobro prikazuju sliku onoga kako se govorilo u narodu u ġijim se krugovima kretao i sam Katanġić, a moġe se ponešto saznati i o narodnim obiġajima što je njemu i bio cilj prije nego je sastavio svoj rjeġnik.

U nekim je primjerima Katanġić zapisivao i ġitave pjesme:

rofuyan... Kifha pada rofulya,

Na divojki kofhulya,

A na momku zelen bor,

O divojko, pomoz Bog!

Padaj, padaj kifhico!

Majka ti je rekla,

I pogacsu špekla,

Za gorom, za vodom,

Za zelenom jagodom... (Despot, 2005: 54)

Najpoznatiji je primjer njegova etimologiziranja izvoġenje ime Ŗokac iz šljivova soka jer su njemu ta dva pojma bila srodna i bliska da ne mogu jedno bez drugoga-*veteres sok dicebant, unde Sokci, qui hodie Shokci, eo potu familiariter usi* (Despot, 2005: 56). Vjerojatno je još neke rijeġi Katanġić etimologizirao na ovaj naġin, a tomu u prilog nam govori i veġ spomenuta ġinjenica kako je on osjetio potrebu za sastavljanjem vlastita rjeġnika jer je htio popuniti praznine koje je nalazio, a i htio je sastaviti rjeġnik po vlastitomu izboru.

Redovito je uzimao rijeġi iz govornoga jezika pretpostavljajuġi da se rijeġi u narodu posuġuju po uhu i ġuvenju, a ne po pismu i knjiševnome obliku: *berichet=tur. berekjet, berechet; cicvara=tur. csicsek, flos, ajran, serumlactis; cikla= hung. tzevla* (Farkaš, 2012: 99-114).

Katančić je također poznavao i razna vrsta jela, a navodi i mjere za tekućinu: *proja, kiselica, gibanica, gužvara, pereca, lokumica, litra, polić oka, šinik, osmak* (Despot, 2005: 55). Većina se ovih naziva za jelo upotrebljava još i danas, dok se nazivi mjera u potpunosti razlikuju od današnjih naziva. Osim ovih primjera, u rječniku se navode i neki sinonimi koji nisu ušli u građu Akademijina rječnika: ARj - *bandaš...riba koja se zove i bandar i bulješ i okun, 'perca*

Pravoslavnik – bandar... 'perca fluviatilis'; bulješ 'apua aphyra'¹²

Ovi primjeri zabilježeni su u natuknicama rječnika:

drinyina...usus, idemo u drynke, corna collectum, imu;

dus...usus datimu

dus, dare istum;

glumac...histrion, ... vulgo hanchursht, ec Germ.,;

kliā...viscus avibus capiendis aptus;

pian...tetura kao pijana kokošh;¹³

Iako su Katančićevi primjeri danas zastarjeli i više se ne upotrebljavaju, imaju povijesnu i dijalektnu vrijednost te nam izvrsno pokazuju Katančićevo golemo znanje i zanimanje za vlastiti jezik te njegovo obogaćivanje novim pojmovima i etimologijom.

2.4. Index-Latino-Illyricus

U franjevačkom samostanu u Budimu pohranjen je pod signaturom *K VI 4* svezak pod nazivom *Lexicon-Croaticum*, a posljednjih 676 stranica sadrži latinsko-hrvatski rječnik *Index-latino-illyricus*¹⁴. Rječnik je pisan dvostupačno i sadrži slova od A do S te obuhvaća 23700 natuknica, a uz opise riječi obuhvaća i gramatičke kategorije poput imenica s oznakom roda i

¹²Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)* (Osijek: Filozofski fakultet, 2005), str. 56

¹³Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)* (Osijek: Filozofski fakultet, 2005), str. 57, 58

¹⁴Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)* (Osijek: Filozofski fakultet, 2005), str. 62

kosog padeža, pridjeva u sva tri roda, glagola u infinitivu s prvim licem jednine prezenta (Despot, 2005: 63).

2.5. Poglavlja u rječniku *Index Latino-Illyricus*

U svojoj knjizi *Jezik slavonskih franjevaca*, Loretana Despot opisuje kako je Katančić podijelio poglavlja u svome rječniku te kaže kako je prvi dio sveska nastajao od kolovoza 1820. do prosinca 1823. godine, a sadrži sljedeća poglavlja:

I. Caput I Observationes quaedam Grammaticae (str. 1-32), pisano od 1818. do 1819. godine

1. Literae, cum censu, valore sano
2. Nominum casus, et usus
3. Verborum inflexio, participia, gerundia
4. Primitiva, derivata, simplicia, composita
5. Structura dictionis
6. Accentuum ratio
7. Figurae, tropi, usilabiores

Sermonis dialecti praecipuus

8. Quas solita nobis brevitare referemus
9. Subsidia hui operi nostra

II. Polusiones in literaturam medii aevi (1.-48)

III. Caput II Literatura Cyrilla (1.-32)

IV. Caput III Literatura Glagolitica (33.-48)

V. Lectori Philologo Salutem (49.-52)

VI. Indeks Latino-Illyricus (1.-676)

U petom poglavlju, koje je Katančić naslovio *Ljuboslovnom štiocu pozdrav*, rasprava je o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima na koje se Katančić oslanjao: Della Bella, Mikalja, Reljković, Lanosović, Kanižlić, Belostenec, Joakim Stulli i mnogi drugi¹⁵.

Zapravo je to kritički leksikološki osvrt na hrvatske leksikografe i njihove rječnike prethodnike Katančićevih, a ujedno je i objašnjenje njegovih leksikografskih polazišta u pokušaju izgrađivanja etimološkog rječnika i kritičkog mjerila (Marijanović, 2014: 50). On kao da se ovim objašnjenjem ogradio jer je predvidio kako bi mu rječnik mogao doživjeti kritiku jer je ipak ovo prvi rječnik koji je ovako napisan pa tako donosi i neke novosti i promjene u jeziku koje su uvijek sklone kritikama.

Katančić se na sve njih oslanjao pri izradi svojih rječnika i prijevodu Biblije te ih je time uzdigao na još višu razinu u povijesti hrvatskoga jezika. Osim ovih navedenih poglavlja, *Etymologicon* sadrži i uvodnu raspravu iz slavenske paleografije o srednjovjekovnoj glagolskoj i ćiriličnoj grafiji te prvu leksikološki utemeljenu raspravu o hrvatskoj leksikografiji (Marijanović, 1996: 15).

2.6. Katančićevi uzori pri pisanju rječnika

Jezik kojim se služio Katančić bio je temelj za Gajevu reformu i općenito ilirizam. Katančić se u svojim radovima oslanjao na starije lekcionare poput Lanosovića, Kesića, Bandurinu i druge. Tako i Stanislav Marijanović u svome djelu navodi da se Katančić u *Pravoslavniku* služio djelima čak 34 pisaca među kojima navodi Matiju Antuna Relkovića, Junija Palmotića, Pavla Rittera Vitezovića, Alberta Fortisa, Ignjata Đurđevića te mnoge druge (Marijanović, 2014: 46).

Glavna je vrijednost Katančićevih rječnika bogata građa koja je skupljena u njima. Citati i primjeri kojima se potkrepljuju tumačenja pojedinih riječi preuzeti su iz građe starijih hrvatskih rječnika na koja se Katančić stalno i oslanjao: Vrančićev, Mikaljin, Della Bellin, Belostenčev, Stulićev, Voltićev, a pratio je i relevantnu literaturu svoga vremena, a to su radovi Dobrovskoga i prvo izdanje Karadžićeva rječnika (Katičić, 1999: 203). Osim ovih navedenih autora, Katančić je često citirao i pisce s hrvatskog juga poput Jurja Barakovića, Petra Divnića, Ignjata Đurđevića i Bartola Kačića (Katičić, 1999: 203).

Osim toga, Loretana Despot navodi kako su Katančiću izvor iz kojega je crpio svoju građu bili stari hrvatski književnici poput Dominka Zlatarića, Bernardina Levakovića, Đure Matijevića, Antuna Tomaševića, a navodi također kako je bio temeljito upoznat s rječničkim i gramatičkim

¹⁵Ova je podjela preuzeta iz: Loretana Despot, *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)* (Osijek: Filozofski fakultet, 2005), str. 63

djelima Alvaresa, Belostenca, Dobrovskoga, Dolcija, Frischa, Grubišića i mnogih drugih (Despot, 2005: 55).

„Kao pjesnik deseteračkih *Popivki narodnih*, prevoditelj *Svetog pisma* i leksikograf, poznato je, proučavao je književni jezik i djela drugih slovinskih ili slavino-iliričkih pisaca: u istom *Pridgovoru prinašaoca ilirčkog* on im pridružuje i jezične izvore koje je pribavio, i koji nas obuzimaju, knjige i priručnike gramatičara, leksikografa i prevoditelja, s obadvi strane Dunava, Drave i Save još i naših slovinskih krajina duž obale Jadrana¹⁶.“

Ovom se tvrdnjom zapravo želi reći kako je Katančić u svojim djelima ujedinio sva tri narječja jer su mu uzori bili stari pisci s područja cijele Hrvatske.

2.7. Proučavatelji Katančićeva rada

Katančićevim su se radom najviše bavili Stanislav Marijanović, Josip Hamm te Grgur Čevapović. Grgur Čevapović uz Šafarika, bio je Katančićev suvremenik, a nakon njih dvojice o Katančiću se nije opširnije pisalo sve do osamdesetih godina prošloga stoljeća kada su o njemu počeli pisati Rački, Maixner, Forko te šezdesetih godina Bogišić, Franičević, Gortan¹⁷. Proučavajući *Pravoslovník*, Josip Hamm daje objašnjenje zašto je u rječniku posljednja riječ *Svemoguch* te kaže kako je *Pravoslovník* za Katančića završen rječnik jer preko ove imenice on nije mogao, a ni htio prijeći te da je, osim što je bio svećenik, u isto vrijeme bio i znanstvenik svjestan da neće dočekati tiskanje svoga rječnika pa ga je bolest ujedno i spriječila da dovrši rječnike (Despot, 2005: 64).

Grgur Čevapović navodi kako se u *Pravoslovníku* nalaze domaće i strane riječi prihvaćene sa svojim etimološkim tumačenjem, koje su, kako je već rečeno, potvrđene djelima i drugih odličnih pisaca (Despot, 2005: 62). Čevapović također Katančićev jezik naziva bosanskim, a ne slavonskim jer hrvatski književni jezik izgrađuje izrazito u nadregionalnim okvirima (Katičić, 1999: 205). Vjerojatno ta njegova tvrdnja proizlazi iz činjenice da se Katančić ugledao na jezik franjevac koji su se služili bosanskim jezikom i ikavicom koja je u to vrijeme bila jako cijenjena, a i sam je Katančić njima pripadao.

¹⁶Stanislav Marijanović, *Matija Petar Katančić*, u: *Izabrana djela* (Zagreb: Matica hrvatska, 2014), str.42

¹⁷<http://www.matica.hr/kolo/299/Iz%20ostav%C5%A1tine%3A%20Bibliografija%20Matije%20Petra%20Katan%C4%8Di%C4%87a/>, preuzeto 28.6.2016.g.

S druge strane, Stanislav Marijanović navodi kako su Katančićeva djela pisana *pro domo*, a to znači da je hrvatskim temama koje su pisane iliričkim i latinskim jezikom obogatio hrvatsku biblijstiku, književnu znanost i leksikografiju, a ujedno je i začetnik povijesne leksikografske kritike kod nas (Marijanović, 2014: 41). Ovo je ujedno i jedan od dokaza da se hrvatski narodni preporod, zajedno s Ljudevitom Gajom, oslanjao na Katančićev jezik. Nadalje, Marijanović navodi da Katančić u svomu *Pridgovoru prinašaoca iliričkog Svetom pismu Staroga zakona* iz 1820. g. koji je Josip Juraj Strossmayer parafrazirao govoreći svećenstvu o potrebi novoga prijevoda Svetoga pisma, zapravo daje odgovor na pitanje što leksikografiju čini modernom leksikografijom (Marijanović, 2014: 41).

Mnoga se ovom trudu zaktivaju: tiholjubnih i uzvisnih nauka skup – Razgovornost (Rhetorica), Popivno znanje (poetika), Mudroznanstvo, Musica, Bogoslovje i čovika slikovanog; k tomu pisme i knjige pukah i narodah slavno-iliričkih, još i običaji vrimenta, svrhu toga Ljuboslovje, koje Grci aisthesis imenovat običaju, a ne ima mudrine, ne ima Rukotovrja, od kojih ne bi se uspomena uknjigam činila¹⁸.

Marijanović u svome članku navodi kako *Pravoslavnik* možemo ubrojiti među dvojezične znanstvene rječnike koji su pisani za obrazovanoga stranca koji želi naučiti hrvatski jezik, izgovor, frazeologiju te različita značenja leksičkoga blaga (Marijanović, 1995: 103-120). Katančićev je rječnik dobar primjer po kojemu se može naučiti hrvatski jezik jer obiluje pojmovima, frazeologija je bogata narodnim izrazima koje je Katančić skupljao za života, a pokraj svake riječi daje i njezino iscrpno objašnjenje.

Nadalje navodi tezu kako je Katančić kao pjesnik, filolog, estetičar i prevoditelj ustrajni bilingvist, a da je takav i leksikograf (Marijanović, 2014: 41). To se odnosi na činjenicu da se Katančić služio s više jezika, poznavao sva hrvatska narječja pa je samim time u svojim djelima nastojao primijeniti sva narječja i jezike koje je poznavao.

Josip Hamm objavio je članak *Polonica w słowniku etimologicznym M. P. Katanczicia* u *Slavia occidentalis XII* (1933), a u rujnu 1934. ustvrdio je Hamm kako u franjevačkom samostanu u Budimu, u kojemu je Katančić boravio 30 godina, postoji još njegovih latinskih i hrvatskih rukopisa (Matić, 1940: 88).

¹⁸*Pridgovor prinašaoca iliričkog Svetom pismu Staroga zakon* preuzet iz: Stanislav Marijanović, *Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima* (Dani hvarskog kazališta 22, 1995), str. 103-120

Hoško navodi kako Josip Hamm, uz Fermeđžina i Marijanovića, naglašava kako je Pavišević utjecao na Katančića, ali napominju i kako je Marijan Lanosović imao poseban utjecaj na njega što se vidi iz brojnih citata u *Pravoslavniku* gdje Katančić govori da je Lanosović bio narodni čovjek jer je svoje primjere crpio iz govora prostoga naroda iz Podravine, a što je najbitnije, bio je Katančićev učitelj (Hoško, 1996: 70). Spomenuti Pavišević i Lanosović, a među njih se ubraja i Jakošić, glavni su graditelji i voditelji kulturnoga i duhovnoga okruženja kojemu je Katančić pripadao pa se može reći kako je on najsvestranije obrazovani izdanak toga kulturnoga kruga (Hoško, 1996: 70).

2.8. Katančićeva grafijska rješenja

Kod Katančića, kao i kod mnogih drugih koji su se bavili jezikom, postoji težnja za usavršavanjem hrvatske latiničke grafije pa tako Katančić u svome djelu *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum*, koje je tiskano u Zagrebu 1745. godine, donosi svoja grafijska rješenja: *a, b, cz /c/, cs /č/, ch /ć/, d, cx /ğ/, gj /ĝ/, e, g, h, i /i/, j /j/, k, l, lj, m, n, nj, o, p, r, s, sh /š/, t, u, v, z, x /ž/*¹⁹. U sljedećoj će se tablici prikazati neka Katančićeva rješenja koja se također pojavljuju i kod ostalih autora poput Reljkovića, Kesića, Lanosovića, Vilova, Mecića, Filipovića i ostalih, a zatim će biti prikazana tablica sa slovima i zlamenjima, odnosno tablica fonemskih i grafijskih rješenjakoje je donio Katančić u rukopisu psalama iz 1809. godine²⁰.

fonem	grafem
	eʃ
/ć/	ch
/ğ/	cx
/ĝ/	g
/ñ/	nj
/r̥/	er
	ʃ
/z/	z

¹⁹Loretana Farkaš, *Od slovoslovnosti slavonske* (Osijek: Filozofski fakultet, 2010), str. 148

²⁰Rješenja u tablici preuzeta iz: Loretana Frakaš, *Od slovoslovnosti slavonske* (Osijek: Filozofski fakultet, 2010), str. 197, 198, 199, 200, 201, 202

/ž/	x
/č/	cs

slova	zlamenja
a	a
b	b
cz	c
cz	cs, ch
czh	cx
d	d
e	e
f	f, v
g	g
gi	gy
gl	ly
gn, igny, gni	ny
h	h
i	i, j
k	k
l	l
m	m
n	n
o	o, u
p	p
r	r
ś, s	ś

ʃz	ʃ
ʃh	ʃh
t	t
u	u, v
x, s	x
z	z

Analizirajući grafijska rješenja, može se zaključiti kako je Katančić većinu rješenja preuzimao od svojih uzora, odnosno od starijih hrvatskih lekcionara koji su se služili bosanskim jezikom i ikavicom. Točnije, to su sve većinom bili slavonski autori koji su također značajni za razvoj jezika poput Reljkovića koji nam je ostavio svoju gramatiku i rječnike. Novost je to što je Katančić pisao u sam osvit preporoda i u ono vrijeme kada je standardizacija jezika bila tek u svome začetku. Poslije njegove smrti započinje ozbiljniji rad na stvaranju vlastitoga jezika i svijesti o njegovoj potrebi koju je Katančić već imao pa se upravo iz toga razloga on uzima kao jedan od uzora za stvaranje jezika.

Valja napomenuti kako je ovo bilježenje fonema *c* preuzeto od Mihovila Radnića, a grafemom /*c*/ ga bilježi većina spomenutih slavonskih pisaca, tek poneki, uz Katančića, bilježe i digram *cz* što je pak odlika mađarske i kajkavske grafije (Farkaš, 2010: 193).

Uz sve dosad navedeno, treba uzeti u obzir i činjenicu da u Slavoniji u ono vrijeme nije bilo jedinstvene tiskare te su se knjige tiskale u inozemstvu gdje se nije moglo voditi računa o znacima koji bi odgovarali hrvatskoj grafiji (Farkaš, 2010: 204). Zato se i ne mogu pravilno analizirati grafijska rješenja te se ne može sa sigurnošću utvrditi jesu li pojedini autori baš ovako pisali svoje grafeme koji su bili tiskani na stranome tlu.

3. Zaključak

Proučavajući djela Matije Petra Katančića, može se uočiti njihova važnost te doprinos koji je dao jeziku. Katančić je uveo promjene i novosti u hrvatski jezik, a to se upravo odnosi na drugačiji pristup radu koji je on imao. On je naime, uvodeći izraze iz naroda, pokušao svima približiti i dočarati hrvatski jezik te ga prikazati u novome svjetlu. Tako su njegovi rječnici izvrstan pokazatelj jezičnoga stanja, ali i navika i običaja ljudi koji se njime služe. Katančićevi su rječnici nastali iz njegove potrebe da popuni praznine koje je nalazio kod svojih uzora, te je tako, smatrajući kako treba napisati nešto drugačije, napisao rječnik koji se ne temelji samo na nabranjanju riječi, već se uz pojedinu riječ nalazi i njezino objašnjenje i podrijetlo. Upravo iz ovih razloga, Katančić je postao uzor ilirizmu, točnije počecima standardizacije hrvatskoga jezika, ali nam je i još uvijek važan za proučavanje jer su njegovi primjeri i danas dobar pokazatelj ondašnjega stanja u jeziku i narodu. Na taj je način Katančić obogatio hrvatsku leksikografiju i etimologiju te postao jedan od glavnih izvora za proučavanje hrvatskoga jezika u sam osvit preporoda kojemu je sam on začetnik.

4. Summary

The work of Matija Petar Katančić is one of the foundations on which the Croatian language was being built in the beginning of its standardization, during the Illyrian movement. Katančić has left a great extent of poetic works, he translated the Holy Scripture into Croatian, and he is also significant as a lexicographer. Translating the Holy Scripture, Katančić relied on old Croatian lectionaries like Lanosović and Bandulavić that wrote in the Bosnian language and in Ikavian, which was then used by Franciscans, the religious order to which Katančić belonged. Relying on their dictionaries and works he came upon to, as he called them, gaps which he wanted to fill in – in that way he created *Pravoslavnik*. Although they are still in manuscript, *Etymologicon Illyricum* and *Pravoslavnik* are very important dictionaries in Croatian and they were equalized for a long time because Katančić wrote about one and was thinking about the other. It is because in *Etymologicon Illyricum* he stopped with the letter P, and in *Pravoslavnik* with the letter S (Sh), so the number of pages and volumes was not the same. *Etymologicon Illyricum* is a Latin-Croatian dictionary, while *Pravoslavnik* is a Croatian-Latin dictionary. *Etymologicon Illyricum* was the first dictionary that besides a word had its explanation. There are numerous examples from national history in the dictionaries, which Katančić collected in his hometown Valpovo, such as puzzles, riddles, and sometimes even whole poems. Because of this, these dictionaries are good example for foreigners who want to learn Croatian because they provide extensive materials about word etymology, folk traditions and language laws.

Key words: Matija Petar Katančić, *Pravoslavnik*, *Etymologicon Illyricum*, Franciscans, etymology

5. Literatura

1. Farkaš, Loretana, 2012. *Stari slavonski rukopisni rječnici*, Filologija 58, 99-114
2. Tanocki, Franjo, 1996. *Slavonska jezikoslovna baština*, Osijek: Matica hrvatska
3. Marijanović, Stanislav, 2014. *Matija Petar Katančić*, u: *Izabrana djela*, Zagreb: Matica hrvatska
4. Hoško, Emanuel, Franjo, 1996. *Zašto je Matija Petar Katančić preveo Bibliju*, u: *ZNANSTVENI SPOMEN SKUP O KATANČIĆU u Budimpešti 30. XI. 1995. godine u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskoga sveučilišta*
5. Sršan, Stjepan, 1996. *Život i djelo M. P. Katančića*, u: *ZNANSTVENI SPOMEN SKUP O KATANČIĆU u Budimpešti 30. XI. 1995. godine u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskoga sveučilišta*
6. Katičić, Radoslav, 1999. *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb
7. Despot, Loretana, 2005. *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)*, Osijek: Filozofski fakultet
8. Marijanović, Stanislav, 1995. *Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima*, Dani hvarskog kazališta 22, 103-120
9. Farkaš, Loretana, 2010. *Od slovoslovnosti slavonske*, Osijek: Filozofski fakultet
10. Despot Loretana, 2006. *Jezik hrvatskog biblijskog prvotiska*, Osijek: Filozofski fakultet
11. Matić, Tomo, 1940. *Život i rad Matije Petra Katančića*, u: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

12. *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 3*, 1974. Zagreb: Liber mladost

6. Izvori

Malbaša, Marija, 2005: Iz ostavštine: Bibliografija Matije Petra Katančića, Kolo 2: matica hrvatska (28.6.2016.) URL:

<http://www.matica.hr/kolo/299/Iz%20ostav%C5%A1tine%3A%20Bibliografija%20Matije%20Petra%20Katan%C4%8Di%C4%87a/>, lipanj 2016.